

A modern kapitalizmus kialakulásának történelmi okai II. Lengyel Ferenc - 2011.03.19 - VIRTUS .HU

A címben azért írtam „modern kapitalizmust”, mert a kapitalizmus nem a mai kor terméke, hiszen az összes eddig fellépett nyugati típusú kultúrkör, gondolok itt a sumér, a görög és a római kultúrkörre, átment már kapitalisztikus korszakokon. Bár ezeket a korszakokat rabszolgatartó társadalmakként definiálja a marxista történelemfelfogás, valójában a mai kapitalista korszak korabeli megfelelői voltak azokban a kultúrkörökben. Legalábbis a rabszolgatartó társadalmak későbbi századaiban, amikor megindult az iparosodás, mert addig a rabszolgák nem számítottak elnyomott és kizsákmányolt osztálynak.

Viszont az is tény, hogy korunk kapitalizmusa más, mint az ókorban létezett nyugati típusú kultúrák kapitalizmusa. A kérdést tehát inkább úgy kell feltennünk, hogy miért és miben más korunk kapitalizmusa, mint az ókorban létezett nyugati típusú kultúrák kapitalizmusa. A modern kapitalizmus kialakulását Bogár László megoldatlannak mondta a történelemtudományban Magyarország és a globalizáció című könyvében pedig ha valaki veszi a fáradságot, akkor

össze tudja szedni ennek az okait a könyvtárakban rendelkezésre álló szakirodalomból.

Annak megválaszolásához, hogy miben más korunk kapitalizmusa pedig azt kell először is megválaszolnunk, hogy mi is az a kapitalizmus. A modern kapitalizmus meghatározását nem lehet egy mondatba tömöríteni. Csak úgy tudjuk jelentését az olvasó számára prezentálni, ha az összes hozzá kapcsolódó jelenséget leírjuk. A modern kapitalizmushoz olyan jelenségeket kapcsolnak a társadalomtudósok, mint az önszabályozó piacok létrejötte, ahol csak a termékek értékesítéséből származhat jövedelem, a termékek árát pedig a kereslet és a kínálat szabályozza, és ahol a munkaerő és a pénz is áru (bankok, tőzsde, pénzpiacok).

Az ember és az Isten távolságára épülő protestáns vallások létrejöttét. Az iparosodást, a városiasodást és a gépi technológia terjedését. A tömegtermelés létrejöttét, ami egyrészt a kultúra elsilányulásával, a fogyasztói társadalom létrejöttével, másrészt a mennyiségben mértéktelen termelés miatt a természeti környezet pusztulásával jár együtt. Továbbá a termelőeszközöket birtokló tőkés kizsákmányoló tevékenységét a bér munkásokkal szemben.

Ezek közül elsőként a mai gépi technológia természetét szeretném összehasonlítani az ókori kultúrák gépi technológiájával, amiről azt mondják, hogy az nem is létezett, pedig valójában azokban a társadalmakban is volt gépkorszak, csak más formában, mint ma. A Technika és művelődés című könyv Hajnal István válogatott tanulmányait gyűjti egybe. Összegyűjtött tanulmányaiból az derül ki, hogy a nyugat történelmét okszerű és szokásszerű korszakokra bontja.

Okszerű volt például az ókori római birodalom és a modern kapitalista társadalom. Szokásszerű volt a középkori hűbéri társadalom különösképp a francia hűbériség. Elutasítja Max Weber azon gondolatát, hogy a protestantizmusnak lenne köszönhető a kapitalizmus, vagy legalábbis a gépek által vezérelt ipari társadalom kifejlődése, sőt még csak nem is az üzleti szellemmel megáldott kapitalizmusnak köszönhető a modern gépkorszak kialakulása, hanem a szokásszerű középkori hűbériségből nőtt ki.

Mit is jelent az „okszerű” és a „szokásszerű” megkülönböztetése. Az okszerű egyszerűen azt jelenti, hogy az adott társadalomban gazdaság és a munkavégzés irányítója az érdek. A munkavégzés csak abból a célból történik, hogy profitot termeljünk belőle. Nem önmagáért a kreatív munkavégzésért, az alkotás gyönyöréért. Ilyen volt az ókori római társadalom is ahol Hajnal szerint éppen ezért nem tudtak kifejlődni a modern gépek, és nem azért, mert nem tudták volna őket feltalálni.

Ugyanis a római embert az anyag csak annyira érdekelte, amennyiben értékesíthető késztermék állítható elő belőle, tehát csak a haszon miatt érdekelte. Viszont egyáltalán nem érdekli annak sokoldalú megmunkálása, hiszen nem a munka szeretete hajtja a munkára, hanem a haszon iránti vágy. A rómaiak annyira nem szerették a munkát, hogy azt egy az egyben rabszolgákra bízták, akiknek semmiben nem vették igénybe kreativitását, mert az csak a munka önmagáért való szeretetéből eredhet, továbbá az anyag sokoldalú megmunkálását feltételezi, és egyhangú, mechanikus munkafolyamatokat bízta rájuk, alaposan részekre bontva a különféle munkafolyamatokat.

Így a római világban szinte minden munkafolyamatnak külön szakmája volt, mint például az építkezéseken volt, aki csak a kövek összeillesztésével foglalkozott, volt, aki csak a vakolással. Ennek következtében a rabszolgák a római világban pontosan ugyanazt a funkciót töltötték be, mint a mai ipari üzemekben a gépek. Egyhangú, mechanikus munkafolyamatokat végeztek el, amelynek célja egyedül az volt, hogy hasznos nyújtó, értékesíthető készterméket állítsanak elő. Tehát az ókori Rómában is volt gépkorszak, csak akkor a mai élettelen gépek helyett embergépek alkották az ipari civilizációt. Azért nem tértek át az állatok, vagy az élettelen gépek dolgoztatására, mert az emberi test sokkal ügyesebb bravúrokra volt képes a munkavégzés terén, mint az állat, és a rövidtávú profitérdek szempontjából, ami a rómaiak türelmetlenségében is gyökerezett ez volt az előnyösebb.

Ez egyben azt is jelentette, hogy a római világban a szellemi és a fizikai munka végletesen ketté vált, hiszen a rómaiak éppen azért bízták rabszolgákra a mechanikus fizikai munkát, hogy ők magasabbrendű szellemi foglalatosságaikkal törődhessenek, mint például háborúk, államügyek, irodalom stb. Tehát a társadalom felső rétegében éppen a szellem szárnyalása okozta a társadalom alsó rétegére jellemző végletes materializmust, ahol üzletiességre alapuló mechanikus munkát voltak kénytelenek végezni. A szokásszerű középkori francia hűbériségre viszont, ahol ismeretlen volt a rabszolgaság éppen az volt a jellemző, hogy az akkoriban kialakuló városok élete a falvak életviszonyaihoz igazodott, és az akkori kézművesek céhszervezetében a munkavégzést az önmagáért való örömteli foglalatosságok jelentették.

Tehát ott nem a profitért dolgoztak az emberek, hanem a munkavégzés gyönyöréért, ami magával hozta a különböző munkafolyamatokban, az anyag megmunkálásának különféle módszereiben való elmélyedést. Ez volt Hajnal számára az ideális kor, ahol az önmagáért való örömteli és kreatív foglalatosságokat, alkotómunkát, ami az emberi élet értelme, nem rontotta szét a szabadverseny, mint a mai liberalizmusban. Ugyanakkor az ember nem is volt kénytelen feláldozni élete értelmét a nemzet, vagy a munkaközösség érdekeiért, mint a fasiszmusban, vagy a kommunizmusban. Hajnal szerint azonban éppen ez volt az előzménye a gépkorszak kialakulásának. Anélkül az évszázadokon keresztül folyó, önmagáért való, fizikai munkával egybekötött szellemi munka nélkül, amit a középkori kézművesek végeztek, a különféle munkamódszerek kidolgozásában, és az anyag megmunkálásában, soha nem alakulhattak

volna ki a modern gépek. Tehát nem a kapitalista üzletiesség, hanem éppen az érdek nélküli munkavégzés felelős a kapitalizmus kialakulásáért.

A modern kapitalista gépkorszak viszont éppen a középkori hűbéri rendszer szokásszerűségét nem örökölte át magába. A középkori hűbéri rendszerből kinövő gépek tulajdonképpen az ember helyett termelnek. Általában úgy működnek, hogy beléjük pakoljuk a nyersanyagot, megnyomunk néhány gombot, és a másik oldalon kijön a késztermék. Így a modern munkás éppolyan lélektelen és mechanikus munkát végez, mint az ókori római rabszolga. Semmilyen formában nem veszi igénybe a modern kapitalista üzem a munkás kreativitását, és a kapitalista társadalom keretében nem is fogja, hiszen éppen az az érdeke, hogy minél olcsóbban legyártható készterméket állítson elő. Szellemi munkát korunkban csak a mérnök végez, tehát a fizikai és a szellemi munka éppúgy kettévált korunk kapitalista társadalmában, mint az ókori Rómában.

Hajnal szerint lehetetlen számítani a gépet korunk iparából, és visszatérni a régi kézműves korhoz, viszont érdemes lenne a mai gépkorszak, és a régi kézműves kor előnyeit összekötni. Tehát a cél az, hogy a gépet tartsuk meg, de a gép ne a modern munkás helyett termeljen, hanem a gép csak elősegítője legyen annak, hogy a munkás kibontakoztathassa kreativitását, tehát a szellemi és fizikai munkát újra össze kellene kötni. Ennek megvalósításához érdemes lenne igénybe venni a munkások tapasztalatát, tehát megkérdezni erről a munkásokat, az üzemet kísérletező műhelyé kell alakítani, ahol a gépet beillesztjük a modern társadalomba, vagyis nem mechanikus, készterméket előállító készülékként kezeljük többé, hanem a munkás kezének meghosszabításaként, a dolgozó kreativitásának kibontakoztatójaként.

A középkori szokásszerűségnek van még egy következménye is. Mivel a francia hűbériség az előbb felvázolt szokásszerűség miatt nem érdekközösség volt, hiszen a földesúr lényegében a paraszti és a városi gazdaság védője, felügyelője és adminisztrátora volt. Azt felügyelte, hogy a paraszt és a kézműves zavartalanul űzhesse önmagáért való örömteli foglalatosságát, és a szokásszerűség miatt a hűbérbirtok egyre bonyolultabban összefonódó gazdasági közösséggé vált. Szükség lett külön adminisztratív hivatalnokokra. Ezt a munkát a papság végezte, aki francia földön teljes egészében belenőtt a hűbérbirtok intézményébe, éppen a szokásszerűség miatt. A hivatalnoki munka természetesen az íráskészség elsajátításával járt együtt. Ebből a hivatalnokrétegből nőtt ki később az európai értelmiség, és ezért születtek meg az első európai egyetemek Franciaországban. Azonban a hűbérbirtokokból kinövő hivatalnokréteg később teljesen átvette a hűbérúr funkcióját, vagyis a birtok adminisztrációját és védelmét, és így a földesúr funkciótlaná vált.

Ez volt az oka a későbbi francia osztályellentéteknek, és a francia forradalomnak. Tehát a

francia paraszt nem azért lázadt a földesúr ellen, mert az kizsákmányolta, hiszen a kizsákmányolás valamennyire minden hierarchikus társadalomban jelen van, az államkapitalista, vagyis szocialista társadalmakban is, hanem mert funkciótlanná, feleslegessé vált. Tehát maga a szokásszerűség volt az oka a hűbéri rendszer hanyatlásának. Hajnal István írásaiból kiderül, hogy szerinte a feudalizmussal, vagy a hűbéri rendszerrel nem feltétlenül jár együtt a szokásszerűség, hiszen a német hűbériség már kevésbé volt szokásszerű, az orosz feudalizmus pedig teljes egészében érdekalapú volt.

Hajnal gondolataihoz annyit tennék hozzá, hogy a munkás kreativitását a műszaki tervezésben ma már nem lehet igénybe venni, mert ahhoz ma már nem elegendő egy szakmunkás tudása, és ha mégis igénybe akarnánk venni, akkor mindenkinek mérnöknek kellene lennie. Ez pedig lehetetlen. Viszont a modern termékek művészi kivitelezésében minden munkás kreativitását igénybe lehetne venni, aminek következtében megszűnne a tömegtermelés. Ennyiben hasznavehető Hajnal elemzése. A másik gondolatom az, hogy még ha igaza is van sok mindenben Hajnalnak, én nem vetném el teljes egészében a protestantizmus szerepét a kapitalizmus kialakulásában, nem baj, ha bizonyos jelenségek kialakulásában több tényezőt is figyelembe veszünk.

Tehát gépkorszak a római korban is volt, csak akkor az emberi munkaerő vette fel a gép formáját, viszont tény, hogy ez a gépkorszak más volt, mint a mai. Kizsákmányolás értelemszerűen akkor is volt, már a rabszolgatartás későbbi századaiban, hiszen eleinte a rómaiaknál a rabszolga majdhogynem a család egyenjogú tagja volt, csak később, az iparosodás előrehaladtával vált kizsákmányolt, elnyomott osztállyá. Városiasodás és iparosodás, értelemszerűen akkor is volt. Amik nem voltak akkoriban, azok a protestáns vallások, már ha a római államvallás kiüresedését nem tekintjük protestantizálódásnak, továbbá az önszabályozó piac.

Még a római kor kapitalisztikus korszakában sem alakult ki az a jelenség, hogy csak az értékesítésből származhat jövedelem, és az árakat tisztán a kereslet és a kínálat szabályozná. A római gazdasági rendszert nagyrészt még ekkor is önellátó gazdaságok alkották, akik csak feleslegüket vitték a piacra eladás, illetve csere céljából. A kultúra elsilányulása sokak szerint ezekben a társadalmakban is jelen volt, bár ez vitatható, viszont nem volt olyan mértékű környezetrombolás, mint a mai korban.

Hajnal István szerint tehát a modern gépkorszak a középkori hűbéri rend szokásszerű társadalmi felépítményéből fejlődött ki. Az vitatható, hogy ennek a szokásszerű társadalmi felépítménynek a létrejöttében teljes, vagy csak részleges tényezőnek tekinthető e a rabszolgaság középkori eltörlése, de egyik oka biztos, hogy ez volt, hiszen e nélkül létre sem

jöhetett volna ez a szokásszerűség. A modern gépkorszak létrejöttében, tehát az egyik tényező, amiben a mai kapitalizmus más, mint az ókori kapitalizmus, az, hogy a kereszténység a középkor elején eltörölte a rabszolgaságot.

A következő kérdés, hogy miért jött létre az önszabályozó piac. Polányi Károly szerint az önszabályozó piac az újkori merkantilizmus korszaka után jött létre, amikor megjelentek a nagyméretű, többszintű munkafolyamatokra használható gépek, amelyeknek mind a megvásárlása, mint pedig a fenntartása és üzemeltetése nagyon sokba került, így ezeket csak úgy volt gazdaságos üzemeltetni, ha valaki folyamatosan és minél többet tud termelni, és eladni, állandó az utánpótlása a munkaerőnek és folyamatosan tud hitelt felvenni.

Ezzel pedig értelemszerűen együtt járnak azok a jelenségek, hogy megszűnik az önellátó gazdálkodás, csak termékek értékesítéséből lehet jövedelemre szert tenni. A munkaerő folyamatos utánpótlásának folyamatos szükséglete miatt a munkaerő áruvá válik. A hitel felvételének folyamatos szükséglete miatt létrejönnek a pénzpiacok, vagyis a pénz áruvá válik, a mértéktelen termelés miatt pedig pusztulni kezd a természeti környezet.

Tehát az önszabályozó piacok létrejötte, ami a római korban szintén nem volt jelen, a modern gépkorszak beköszöntének volt az általános következménye. A következő kérdés, hogy a protestantizmus létrejötte volt a kapitalizmus létrejöttének következménye, vagy a kapitalizmus létrejötte volt a protestantizmus létrejöttének következménye? Valószínűleg inkább a kapitalizmus kialakulása hozta magával a protestantizmus létrejöttét. Az első protestáns eretnekmozgalmak (katharok, valdensek) Franciaországban születtek meg, éppen abban az országban, amit Hajnal a gépkorszak szülőhelyének nevezett, és főként a polgárosodó kézműves rétegekből kerültek ki, leginkább a textilipar művelői közül, hiszen a textilipar volt az első kapitalista irányba fejlődő iparág.

Tehát a protestantizmus a gépkorszak kialakulásának kísérőjelensége volt. A protestantizmus megjelenésének a keresztény kultúrkörben voltak más okai is. A római korban többek között azért nem alakultak ki a protestáns vallások, mert a gépek, és az önszabályozó piac hiánya miatt a római arisztokrácia és a rabszolgák munkaviszonya nagyon élesen elkülönült egymástól. A rabszolgák munkájának irányítása nem igényelt sok irányítást és beavatkozást. Éppen ezért nem igényelte a protestáns munkaerkölcs életre hívását sem, ami Max Weber: „A protestáns etika és a kapitalizmus szelleme” című könyve szerint csak az ember és az Isten távolságából fakadhat. Továbbá a görög-római államvallás főként antropomorf természetvallás volt, közvetlenül a természettől kapott támogatást, ez pedig alkalmatlanná tette az ember és az Isten távolságának megvalósítására.

A kereszténység viszont, a pogány vallásokkal ellentétben, amelyeknél az Isten az emberek világában, és a természetben, a kozmoszban lakozott, kívül helyezte Istent a természeti világon. A természetfeletti helyezte Istent, ami nagy kockázatokat is rejtett magában. Elősegítette a protestáns racionalizmus kifejlődését abból kifolyólag, hogy a természetfeletti a természettel ellentétben sem az ész, sem az érzékszervek nem fogadják el egykönnyen, csak akkor fogadják el, ha olyan szimbólumok közvetítik, amelyek maguk is a kultikus életbe és valamilyen mitikus infrastruktúrába ágyazódnak. A keresztény vallás ezért a pogány vallásnál, amely néha közvetlenül a természettől kap támogatást, erősebben igényli az olyan szimbólumok közvetítő jelenlétét, amelyek a természetfeletti nem látható és nem érinthető valóságát jelenítik meg. Ez pedig nagyban fenntartja annak veszélyét, hogy az ész a vallás ellen fordul.

Tehát az ember és az Isten távolságára épülő protestáns racionalizmus csak a természetfeletti keresztény szakralitást képes áthatni, a protestáns munkaerkölcsre pedig éppen a középkorban kialakuló gépkorszaknak volt szüksége, hiszen a gépkorszak közepette kialakuló önszabályozó piac, ami csak úgy tartható fenn, hogy folyamatosan és minél többet tudunk termelni és eladni a munka maximalizálását előtérbe toló protestáns munkaerkölcsöt igényli. Tehát a fő oka annak, hogy a mai kapitalizmus más, mint az ókori kapitalizmus az a gép. A modern gépkorszak kialakulása volt az első, ami más volt, mint az ókori kapitalizmus emberi gépparkja, és ez hozta magával a protestantizmus, illetve az önszabályozó piacok létrejöttét is, amelyek még hiányoztak az ókori kapitalizmusból. A protestantizmus létrejöttét még az is elősegítette, hogy a kereszténység a természetfeletti helyezte Istent.

Az ókori rabszolgatartó társadalmak valójában a mai kapitalizmus megfelelői voltak azokban a kultúrkörökben csak hiányzott belőlük a modern gép. Bizonyos keresztényellenes körökben hallhatóak olyan hangok, hogy a kereszténység hozzájárult a kapitalizmus mai formáinak létrejöttéhez és ezt egyesek a kereszténység zsidó gyökereire vezetik vissza, mivel hogy legtöbbször a zsidóságot hozzák kapcsolatba a kapitalizmussal. Ha arra akarunk választ adni, hogy hozzájárult-e a kereszténység a kapitalizmus mai formáinak létrejöttéhez, azt kell mondanunk, hogy igen, hozzájárult, de ennek semmi köze a kereszténység zsidó gyökereihez, hiszen a kereszténység éppen, hogy a nem zsidó elemei által járult hozzá a kapitalizmus létrejöttéhez.

Vagy legalábbis azon elemei által, amelyeket nem zsidónak mondanak. Egyrészt a keresztény önzetlenség által, amelynek eredménye a rabszolgaság eltörlése volt a középkor elején, ami a gépkorszak kialakulásához járult hozzá, másrészt a természetfeletti helyezett Istenség által, amely a protestantizmus létrejöttéhez járult hozzá, és amely szintén ellentétes az eleve Isten és ember távolságára épülő gnosztikus zsidó vallásossággal, viszont alkalmas arra, hogy a zsidó gnózis áthassa azt.

Felhasznált Irodalom:

Az eretnekmozgalmak a késő középkorban

http://tarfor.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=24:az-eretnekmozgalmak-a-k-korban&catid=14:egyetemes&Itemid=32

Polányi Károly: A nagy átalakulás, NAPVILÁG KIADÓ KFT., 2004.

Molnár Tamás: A pogány kísértés Kairosz Kiadó, 2000.

Hajnal István: Technika és művelődés, História MTA Történettudományi Intézet 1993.

Alföldy Géza: Római társadalomtörténet, OSIRIS KIADÓ KFT., 2000.

Max Weber: A protestáns etika és a kapitalizmus szelleme, CSERÉPFALVI KÖNYVKIADÓ ÉS KER. 1995.

Marc Bloch: A történelem védelmében, Gondolat Kiadó, 1974.